

הקדמה

ישראל (איסי) דורון

הרעיון לספר זה נהגה במוצאי שבת. ביום ראשון בבוקר שלאחריו היה לי דיון בבית המשפט העליון בעניין בג"ץ 4487/06, ד"ר בנימין קלנר ועמותת המשפט בשירות הִזְקָנָה נ' בית הדין הארצי לעבודה ואחרים. ד"ר קלנר, טייס לשעבר בחיל האוויר, בעל קריירה מפוארת הן בעולם הטיס, הן בעולם הרפואה והן בעולם הרפואה התעופתית, הגיש את מועמדותו למשרת רופא מינהל התעופה האזרחית. בדיעבד התברר שמועמדותו נפסלה מאחר שבעת הגשת המועמדות היה בן 76, כלומר מעבר לגיל הפרישה, ומאחר שלמשרה ניגש מתמודד נוסף שהיה בשנות החמישים לחייו. ד"ר קלנר תקף בבתי הדין את חוקיות ההחלטה, וכעת, בהיותי עורך דין בעמותת המשפט בשירות הִזְקָנָה, הייתי אמור להופיע בבית המשפט העליון להגנת עניינו.

כיוון שאיני מרבה להופיע בבית המשפט העליון, אין ברשותי הגלימה המיוחדת הדרושה לכך, ולפיכך ניגשתי לחבר ביישוב הקהילתי שבו אני מתגורר וביקשתי לשאול ממנו את גלימתו. לאחר שנתן לי את הגלימה, התעניין מדרך הטבע במטרה שלשמה שאלתי אותה, ואז סיפרתי לו בקצרה את סיפורו של ד"ר קלנר. ידידי, אף הוא עורך דין העוסק בזכויות אדם, התבונן בי כמבט תמה ושאל: ולמה אתם נאבקים על כך? האם לא ראוי שד"ר קלנר יפרוש ויפנה מקומו לצעירים ממנו? אני זוכר היטב את התחושה שגרמה לי שאלתו, את סטירת הלחי. המאבק של ד"ר קלנר היה ברור לי כשמש. פסילתו על הסף רק בגלל גילו הכרונולוגי, ללא שום קשר ליכולותיו ולכישוריו, הייתה בעיניי ביטוי מובהק לאפליה פסולה מטעמי גיל. היה לי ברור ומובן מאליו שמדובר בעוול איום ונורא ושהסיפור יעורר תחושות עמוקות של אי-צדק בקרב כל שומעיו, על אחת כמה וכמה אצל עורך דין העוסק בזכויות אדם. תגובתו של ידידי הדהימה אותי והבהירה לי באחת עד כמה הציבור הישראלי, ובכללו אלו הערים לעוולות חברתיות, עיוור לתופעת הגילנות ואינו מודע להבניה החברתית השלילית הכרוכה בהזדקנות ובזקנה. היא גם המחישה לי את הצורך לחדד ולבחון את הנחות היסוד של עמדתי שלי: האם באמת סיפורו של ד"ר קלנר הוא סיפור של גילנות? האם גילנות היא בהכרח תופעה פסולה? האם מדובר בכלל בתופעה חברתית?

בעקבות חוויה זו החלטתי לעשות מעשה. נעניתי לקול קורא של מכון ון ליר בירושלים והגשתי הצעה להקים קבוצת מחקר שתעמיק את הידע ואת ההבנה על תופעת הגילנות בישראל. לשמחתי, מכון ון ליר אימץ את הצעתי, ובעקבות כך הוקמה קבוצת מחקר שכללה חוקרים וחוקרות שלכולם ניסיון וידע רב בתחום הִזְקָנָה, ולכולם עניין מחקרי ומעשי בתחום הגילנות. מדובר בקבוצה מגוונת

שמשותפתיה באים ממבחר רקעים אישיים ודיסציפלינריים, הן מהאקדמיה והן משדה העשייה בתחום הִזְקָנָה. ספר זה הוא תוצר של שנת הפעילות הראשונה של קבוצת המחקר והוא משקף את דיוני הקבוצה כפי שהוצגו בכינוס שנערך בנושא במכון ון ליר בירושלים בנובמבר 2009. קבוצת המחקר בשנתה הראשונה כללה את החברים האלה (לפי סדר אלפביתי): ליאת איילון, שרה אלון, אהוד בודנר, ג'ני ברודסקי, אביבה גולדברג, חוה גולנדר, ישראל (איסי) דורון, לורה וורטון (פרשה במהלך השנה), חיים חזן, שרה כרמל, מוחמד מוראד, נואית ענבר, חיה קורן ושרון שויביץ-עזרא.

בשנת הפעילות הראשונה של קבוצת המחקר בחרנו להתמקד בסוגיות היסוד של תופעת הגילנות. ראשית עסקנו במופעים של הגילנות. שאלנו באילו אופנים היא באה לידי ביטוי ואיך היא נראית בחיי היומיום – בהנחה שרק אחרי שנעמוד על ביטוייה של הגילנות ונביא דוגמאות לה נוכל להתקדם בפעילותנו. בשלב השני ניסינו להגדיר: מהי גילנות? על מה בעצם אנחנו מדברים? מה היא כוללת ומהם מאפייניה? גם ההגדרה נראתה לנו תנאי הכרחי לחקר התופעה. לאחר מכן דנו בהסברים לתופעת הגילנות: איך אפשר להסביר את קיומה? מהם ההקשרים החברתיים-תרבותיים או האחרים שבהם היא מתרחשת? המחשבה שהנחתה אותנו הייתה שאם נבין את סיבותיה של הגילנות, נוכל אולי לצמצם את היקפה בעתיד. בשלב הבא עסקנו במדידת התופעה: האם וכיצד אפשר לכמת או להעריך את היקפה או את תחום השתרעותה של הגילנות בחברה הישראלית? יש לזכור שעד היום לא נמדדה תופעת הגילנות בחברה הישראלית באופן מקיף, וכדי לעשות זאת יש להסכים תחילה על כלי המדידה. לבסוף, סיימנו את שנת הפעילות הראשונה בסקירה של מחקרים העוסקים בהשלכות המעשיות של גילנות בהקשרים חברתיים-מקצועיים, ובייחוד בהקשרים רפואיים וטיפוליים.

כפי שאפשר לראות, הפעילות האינטלקטואלית של הקבוצה התמקדה בתשתית של חקר הגילנות: מהי, האם היא באמת קיימת, מהם שורשיה, מהן השלכותיה, האם אפשר למדוד אותה, ואם כן – איך. אלו הן שאלות יסודיות ביותר, שביחס לתופעות אחרות, כגון סקסזם או גזענות, זכו למענה מקיף ומעמיק זה מכבר. קבוצת המחקר ממשיכה בפעילותה, ואנו מתכוונים לארגן ימי עיון ולפרסם ספרים נוספים בנושא בעתיד.

ספר זה מנסה אפוא להציע לקוראים תשובות על שאלות המבוא הבסיסיות בנושא גילנות. אין מטרתו להציג ממצאים מרעישים או מקוריים בתחום, והוא גם אינו מתיימר לפרוס תיאוריות חדשניות או מחקרים פורצי דרך. מטרתו של הספר צנועות וממוקדות: ראשית, לחשוף בפעם הראשונה את הקהל הישראלי להיבטים הבסיסיים ביותר של תופעת הגילנות; שנית, לנסות ליצור כלי מדידה של גילנות המותאם להקשר הישראלי, ולהציג את ממצאיו של מחקר שיישם כלי זה בישראל; ולבסוף, מטרת הספר להציג היבטים קונקרטיים ונקודתיים של גילנות בהקשר הישראלי הייחודי, שעד כה כמעט שלא הוצגו, לפחות לא בעברית.

קובץ מאמרים זה מחולק לשני חלקים: בחלק הראשון, "מהי גילנות? הגדרה, מופעים והשלכות", מוצגים מאמרים העוסקים בתיאור ובניתוח של סוגיות יסוד בנושא גילנות. מאמרם של ישראל דורון ואביבה גולדברג, "מופעים של גילנות", מבקש לחשוף בפני הקוראים את שלל הדרכים שבהן מתגלמת תופעת הגילנות במציאות. מאמרה של חיה קורן – "גילנות מהי? הבניית המושג והגדרתו" – מבקש לסקור את ההתפתחות ההיסטורית של מושג הגילנות ולהציג הגדרת עבודה מקורית באמצעות ניתוח איכותני של דיוני קבוצת המחקר. המאמר השלישי בחלק זה, מאת חיים חזן, נקרא "שבחי הגילנות: על שורשיו וענפיו של שיח פורח", ובו מוצג לקוראים מבט אנתרופולוגי ביקורתי על התופעה, מתוך ניסיון לא רק להסביר את שורשיה ומקורותיה, אלא גם לטעון שבניגוד לטענות המתנגדים לה, הגילנות מאפשרת גם חירות אמיתית לעת זקנה. חלק זה נחתם במאמר מאת שרה אלון, חוה גולדנר ושרה כרמל, "השלכות הגילנות על הפרט המזדקן בזירה החברתית, הבראיתית והתעסוקתית". מאמר זה מתאר את השלכותיה המגוונות של הגילנות ומתמקד בזירת מערכת הבראיות ובתחום התעסוקה.

בחלק השני של הספר, "מחקרים על גילנות בישראל", יובאו דוגמאות של מחקרים נקודתיים שנערכו בישראל, שאינם קשורים זה לזה מבחינת שדות המחקר שלהם אך יש להם מכנה משותף: הם בוחנים שלל היבטים של תופעת הגילנות בחברה הישראלית, מציירים תמונה רחבה שלה ומאפשרים לקוראים לעמוד על מורכבותה. חלק זה ייפתח במאמרו של שרון שיוביץ-עזרא, ליאת איילון וג'ני ברודסקי "גילנות בראי הערכה ומדידה: ממצאי סקר מקדים". המאמר סוקר את הכלים המדעיים למדידת תופעת הגילנות, ומציג ממצאי מחקר חלוץ שנערך בנושא בישראל. מטרתו לצייר תמונת מצב ראשונית (אם כי ניסיונית וחלקית) של תופעת הגילנות בחברה הישראלית נכון לשנת 2009, באמצעות כלי מדידה שנמצאים בשימוש נרחב בחו"ל והותאמו לתרבות המקומית.

מאמרו של אהוד בודנר – "רכיבי עמדות גילניות בקרב צעירים בישראל והקשר למשתני גיל, מגדר ודתיות" – מציג ממצאים של שני מחקרים אמפיריים ישראליים שבחנו קשרים בין עמדות גילניות ובין משתנים סוציו-דמוגרפיים בקרב סטודנטים. מאמרה של נואית ענבר – "האם קיימת גילנות בטיפול בחולים במצב וגטיבי? בחינת עמדות של פיזיותרפיסטים" – מציג ממצאי מחקר שהתמקד בעמדות של פיזיותרפיסטים כלפי חולים במצב וגטיבי, ובעיקר בפער שבין העמדות כלפי חולים צעירים וכלפי חולים זקנים. מאמרו של מקסים טופז – "גילנות בקרב אחיות במחלקות כלליות בבתי חולים" – מתמקד בעמדות של אלה הנמצאים במגע יומיומי עם חולים בחזית שירותי הרפואה. מלבד העמדות, המאמר בוחן גם ידע בתחום הזקנה בקרב אחיות בבית חולים ישראלי. מאמרו של שרון רמר-ביאל וענת פירסט – "הזקוקים לתעסוקה מול הזקוקים להשגחה: גילנות בפרסומות למסגרות מגורים לגיל המבוגר" – מאמץ זווית מחקרית שונה ומציג בחינה איכותנית של תוכני הפרסומות לדיור מוגן ולבתי אבות בישראל. הספר נחתם במאמרי "רשומון

של תביעה: נרטיבים גילניים ואנטי-גילניים בבית המשפט", המציג דרך לבחון צדק נרטיבי בבתי המשפט בישראל מבעד לעדשת הגילנות.

אני תקווה שספר זה יהיה בגדר זרז ותמריץ לחוקרים ולאנשי שדה להעמיק את עיסוקם, את מחקריהם ואת יוזמותיהם בתחום הגילנות. מרחב הפעילות המחקרית הוא עצום. זירת היזמות החברתית הכוללת תוכניות התערבות, שילובי כוחות מקומיים ואזוריים ומעורבות של הזקנים עצמם היא כמעט בלתי מוגבלת. אחרי שהונחה התשתית המושגית והוגדרו גבולות התחום, ראוי להמשיך במחקר. אין להסתפק בחשיפת ממדי התופעה והשלכותיה, אלא להשקיע מאמצים מחקריים ביצירת תיאוריות, הסברים ותוכניות פעולה מקוריים ופורצי דרך שיתאימו להקשר הישראלי בפרט ולחברה האנושית בכלל.

ברצוני להודות מקרב לב לכל האנשים הרבים, גברים ונשים, שסייעו במלאכת הכנת הספר והוצאתו לאור. אני מודה במיוחד למכון ון ליר בירושלים ולעומד בראשו, פרופ' גבריאל מוצקין, על תמיכתם בפעילות צוות המחקר. כמו כן, תודה עמוקה לפרופ' חנה הרצוג ממכון ון ליר על החזון שלה ועל אמונתה בחשיבות חקר תחום הגילנות. תודה מיוחדת לחנאן סעדי על הניהול האדמיניסטרטיבי המקצועי והיעיל של צוות המחקר. תודתי נתונה גם לעורכת הלשון של הספר, כנרת יפרח, ולמחלקת הפרסומים של המכון – לראש המחלקה ד"ר טל כוכבי, לאחראית תחום העריכה רונית טפירו, ולמפיקה יונה רצון – על העבודה המקצועית והמסורה. לבסוף, תודה לאנשי הוצאת הקיבוץ המאוחד על שותפותם בהוצאת הספר לאור. לסיום, אספר שעתירתו של ד"ר קלנר נדחתה בסופו של דבר, שכן בג"ץ לא מצא אי-חוקיות באפלייתו. אני תקווה שספר זה והתכנים העשירים המופיעים בו יאירו בפני מוסדות ויחידים בחברה הישראלית את תופעת הגילנות כתופעה פסולה ומשפילה לא פחות מסקסיום או גזענות.